

SOCJOLOGIA DZIECI I DZIECIŃSTWA — POLA BADAWCZE

We wstępie do tego numeru „KiS” — tomu o tytule „Socjologia dzieci i dzieciństwa” — chcemy przede wszystkim zaznaczyć, że z jednej strony zależy nam na akcentowaniu socjologicznej tożsamości współczesnej dyskusji nad doświadczeniami dzieci, usytuowaniami dzieciństwa, z drugiej — mamy świadomość, że nie jest to zadanie możliwe do zrealizowania w ramach jednej subdyscypliny. W tym kontekście bliskie jest nam sformułowanie Johna Urry’ego (1981) o pasożytniczej naturze socjologii, która czerpie swój intelektualny potencjał z otwartości w eksplorowaniu pokrewnych tematycznie pól badawczych, z teoretycznego zapożyczenia się u innych nauk społecznych i humanistycznych. Współczesne (socjologiczne) studia nad dziećmi i dzieciństwem działają, jak się wydaje, w myśl bardzo podobnej logiki. Mamy przy tym nadzieję, że karmiąc się inspiracjami z sąsiadujących dyscyplin, dają jednocześnie coś z siebie — chociażby socjologiczną wyobraźnię i metodologiczny namysł włączający grupy szczególnie wrażliwe, podatne na zranienie (Surmiak 2022), wykluczone.

Jak pokazuje Berry Mayall (2013), socjologia dzieci i dzieciństwa zajmuje się opisem charakteru i statusu dzieciństwa w odniesieniu do społecznego kontekstu, a dokładniej krytycznym umiejscowieniem go w tym kontekście. Jako perspektywa badawcza osadzona jest jednak w dużo szerszym polu bazującym na przepływie wiedzy, połączeniach, stykach, ale też konfrontacjach — w nowych studiach nad dzieciństwem (*childhood studies*).

Dziecko to przedmiot zainteresowań badawczych wpisujący się w wiele dyscyplin, między innymi: pedagogikę, psychologię rozwoju, antropologię, socjologię, geografę. Punkty przecięcia wiedzy płynącej z dokonaniań poszczególnych gałęzi nauki to skarbnica wiedzy na temat dzieci i dzieciństwa (Prout 2005). Wyzwaniem jest jednak takie jej połączenie, żeby móc z niej czerpać, kierując się spójnymi założeniami ontologicznymi.

Kamieniem węgielnym, na którym zbudowano perspektywę *childhood studies*, były następujące założenia: dzieciństwo jest konstruktem społecznym, a dzieci to aktywni aktorzy społeczni i dlatego partycypacyjne metody badań traktowane są jako „złoty standard” (Hammersley 2017). To one wyznaczały zarówno ontologiczny, jak i epistemologiczny kierunek rozwoju tego paradygmatu i pozwalały na stykanie się oraz przenikanie różnorodnych dyscyplin. Dziś są trzonem myśli, która prowokuje do krytyki, poddawania w wątpliwość, sprawdzania granic pojęć oraz ich ukontekstualniania (zob. Spyrou, Rosen, Cook 2019).

Zarówno socjologię dzieciństwa, jak i studia nad dzieciństwem cechuje towarzysząca im od początków podwójna tożsamość: naukowej refleksji i praktycznego zaangażowania. Socjologia dzieci i dzieciństwa może być postrzegana jako projekt socjologii publicznej. Jednym z powodów owego zaangażowania jest oczywiście kontekst powstania tej subdyscypliny — niezadowolenie z oferowanych przez socjologię narzędzi analizowania doświadczeń dzieci, specyfiki dzieciństwa oraz z teoretycznych przyzwyczajień socjologii skupionej na dorosłym podmiocie społecznym. Innym — międzynarodowy dyskurs praw dziecka, równolegle rozwijający się podczas formowania głównych idei pola socjologii dzieciństwa i *childhood studies*. Wiele lokalnych projektów socjologii dzieciństwa było napędzanych, w większym lub mniejszym stopniu, potrzebą zbudowania wokół sformułowanej w Konwencji Praw Dziecka nowej dziecięcej *magna charta* odpowiedniego, wspierającego jej założenia korpusu badań i teoretycznych uzasadnień.

Naszym zdaniem, socjologia dzieci i dzieciństwa ma przed sobą dwa równoległe idące zadania. Pierwsze to pielęgnować socjologiczną wyobraźnię, śledząc różnorakie relacje między indywidualnymi dziecięcymi biografiami a szerszymi społecznymi kontekstami; przechodząc między poziomami mikro i makro analiz dziecięcych perspektyw i kontekstów wytwarzania wiedzy o dzieciństwie. Drugim zadaniem jest poszukiwanie teoretycznych inspiracji pozwalających osadzić te doświadczenia i konteksty w intelektualnych obiegach, które wytwarzają wiedzę o złożonym świecie społecznym, a także jednoczesne znajdowanie przestrzeni na nieustanne

weryfikowanie własnych założeń w świetle wiedzy płynącej z terenu (np. poprzez krytyczne dyskusje z praktykami).

Artykuły zamieszczone w tym tomie są ilustracją — bardzo wstępną i jedną z wielu możliwych — dominującej specyfiki współczesnych społecznych, socjologicznych, studiów nad dziećmi i dzieciństwem: poszukiwania i zawiązywania wciąż nowych sojuszy teoretycznych z sąsiadującymi dyscyplinami nauk społecznych/subdyscyplinami socjologii oraz ciągłej pracy nad rozwijaniem podejścia badawczego, które polega nie wyłącznie na gromadzeniu przyjaznych dzieciom narzędzi badawczych, ale także na gruntownym przemyśleniu pozycji dziecka w badaniach; podejścia, które pozwoli otworzyć dyskusję na temat produkcji wiedzy naukowej w socjologii, zobaczyć świat społeczny w jego złożoności sieci relacji między różnymi aktorami społecznymi.

W społecznym i kulturowym dyskursie na temat dzieciństwa i społecznej pozycji dzieci wciąż obecna jest tendencja do opisywania ich przez pryzmat dychotomii dziecko/dorosły i wynikających z niej par opozycji (jak chociażby kruchość i sprawczość, autonomia i zależność). Socjologia dzieci i dzieciństwa (i szerzej: społeczne studia nad dzieciństwem) jest w tym sensie nieustającą próbą poddawania tych binarnych uproszczeń refleksyjnej krytyce, płodnego problematyzowania dziecięcego podmiotu, dziecięcych perspektyw, dyskursu dzieciństwa, choć ze świadomością ostatecznej niemożności przezwyciężenia towarzyszącego im swoistego „dylematu antropologa”. Pomimo badawczej otwartości, empatii, gotowości na włączanie dziecięcych perspektyw robimy to jednak jako dorośli, co implikuje wiele złożonych kwestii, takich jak odpowiedzialność za wytwarzaną wiedzę, ryzyko błędnego rozumienia dziecięcego języka (z zaznaczeniem, że kategoria głosu dziecka nie zamyka się tylko w warstwie werbalnej) czy balansowanie między naciskiem na sprawczość dzieci a troską o ich bezpieczeństwo. Socjologia dzieci i dzieciństwa jest polem poszukiwań teoretycznych i metodologicznych, które umożliwiają świadome mierzenie się z tymi wyzwaniami.

Problematyka etycznie osadzonych trudności oraz dylematów, przed którymi staje badacz opisujący dziecięce fragmenty życia społecznego, jest szczególnie widoczna w tekstach Małgorzaty Michel i Anny Górki-Strzałkowskiej. Michel, działająca na styku pedagogiki społecznej i socjologii, lokująca się w przestrzeni między *urban studies* i *childhood studies*, poddaje namysłowi problemy związane z realizacją zaangażowanych etnograficznych badań w działaniu z dziećmi, które są niewidzialne (dla naukowych dyskursów, dla społecznych polityk). Prowadzone przez autorkę badania dotyczą terenu, który jest trudny — ulicy. Ale opisane w tekście rozważa-

nia, pomimo ich specyficznego kontekstu, w gruncie rzeczy są uniwersalne — poczynając od kwestii usytuowania badaczki/badacza, która/który jednocześnie jest zbieraczem wiedzy i potencjalnym nośnikiem społecznej zmiany; kończąc na konsekwencji jej/jego aktywistycznej perspektywy, konieczności podejmowania szeregu praktycznych decyzji etycznych, które wymagają szczególnej badawczej wrażliwości, świadomości, że mamy jednocześnie do czynienia z grupą wrażliwą i wewnętrznie złożoną. Tytułowe „dzieci i badaczka (na) ulicy” dobrze pokazuje przewrotność pozycji społecznych i wpływu na proces badawczy. Propozycja Michel to przykład gęstego opisu unaoczniającego trudności „zwrotu ku dziecku” w sytuacji, w której „dziecko” — złapane w pułapkę binarnego opisu ofiary-obcego — należy do kategorii obciążonej pewnymi wyobrażeniami i oczekiwaniami, ale niezależnie od tego wymaga podmiotowego podejścia, szczerości i szacunku. Problemy etyczne i metodologiczne tworzące przeplatającą się sieć to również tematyka wyznaczająca główną oś tekstu Górki-Strzałkowskiej. Autorka łącząc rolę nauczycielki i badaczki — co samo przez się implikuje już pytania o hierarchę i relacje władzy w procesie badawczym — poszukuje narzędzi umożliwiających realizację badań partycypacyjnych. W tekście przybliży dylematy związane z realizowaniem badań najbliższych „childhoodowej” perspektywie, a mianowicie badań partycypacyjnych nie tylko zakładających możliwość dotarcia do dziecięcych głosów oraz rekonstrukcji ich kulturowych i społecznych praktyk, ale również uwzględniających pozycję dzieci jako współbadaczy, aktywnie zaangażowanych w proces badawczy. Jest to pozycja nie pozbawiona ambiwalencji, zwłaszcza w kontekście etyki badań, ale także ujawniającej się w polu badań tendencji do romantyzacji/mitologizacji/upraszczania dziecięcych doświadczeń, głosów i perspektyw. Górka-Strzałkowska przez pryzmat opisu własnych doświadczeń badaczki — w terenie równie specyficznym jak ulica — pozwala przyrzeć się próbom etycznego i metodologicznego zbliżania się do partycypacyjnego modelu badań z dziećmi i tym samym wskazuje na wyzwania związane z realizowaniem w praktyce badawczej zaleceń zwrotu ku dziecku, ku dziecięcym doświadczeniom i perspektywom.

Kolejne dwa teksty, choć niewątpliwie bazują na kategoriach ważnych dla socjologii dzieciństwa i studiów nad dzieciństwem — sprawczości, partycypacyjności, głosu — to jednak nie skupiają się na ich pogłębianiu, badawczym sprawdzaniu oraz rozkładaniu i składaniu. Pokazują raczej potencjał czerpania z pokrewnych studiom nad dzieciństwem dyskursów w toku budowania coraz bardziej zniuansowanego obrazu dzieci i doświadczeń dzieciństwa. Tomasz Kasprzak i Dorota Prysak wprowadzają w perspektywę *disabled childhood studies*, oferując refleksję na temat tego,

co uwzględnienie jej postulatów może wnieść w obszar badań nad dzieciństwem, zwłaszcza w odniesieniu do wspomnianych już tendencji — wciąż żywych — konstruowania obrazów dzieciństwa rozumianego jako prosta odwrotność dorosłości i upraszczania złożonych doświadczeń dzieci, które bynajmniej nie tworzą homogenicznej kategorii. Autorzy nawigują pomiędzy studiami nad niepełnosprawnością oraz studiami nad dzieciństwem i pokazują ich punkty styczne. Rekonstrukcję teoretyczną tropów *disability studies* w *childhood studies* wzbogacają wachlarzem badawczych podejść i narzędzi, które pozwalają wsłuchać się w głosy i zobaczyć doświadczenia dzieci z niepełnosprawnościami z ich własnej perspektywy. Ten tekst to również kolejny przykład próby problematyzacji niewidzialności takich kategorii dzieci, których ujawnianie leży w centrum teoretycznych i badawczych wysiłków socjologii dzieciństwa. Na przykładzie projektu edukacji włączającej Kasprzak i Prysak pokazują, jak przejście od medycznego do społecznego modelu niepełnosprawności pozwoliło zrewidować szereg wyrastających z medycznych dyskursów założeń na temat dzieci z niepełnosprawnościami, ich potencjałów i możliwości (w tym możliwości doświadczenia dzieciństwa). Kwestia zaangażowania wynikającego z aplikacyjnych funkcji rozwoju wiedzy na temat niewidocznych czy niewidzialnych dzieci wybrzmiewa również mocno w tekście Mai Brzozowskiej-Brywczyńskiej. Socjologia dzieci i dzieciństwa w obydwu artykułach jawi się jako pole zaangażowanych badań, w które wpisane jest staranie się o ujawnianie upraszczających schematów i zorientowanie na wspieranie praw dziecka, przeciwdziałanie niewidzialności, marginalizacji dzieci, które z różnych względów nie wpisują się w dominujące wyobrażenia o normie. Osobliwość dzieciństwa przedstawiona za pomocą założenia, że potencjalnie każde dziecko jest queerowe, wymusza wyjście z dorosłocentrycznej perspektywy i dostrzeżenie skomplikowanej natury procesów rozwoju. Już w samo pojęcie dzieciństwa wpisany jest bowiem nieustanny proces transformacji, a zatem „squeerowane” w takim rozumieniu okazują się dzieciństwa: zbyt deterministyczne, by pomieścić wielorakość kłaczastych doświadczeń; zbyt wykluczające/nazbyt formatujące dla różnych grup dzieci; wreszcie nie dość uwzględniające ucieleśniony wymiar prawa dzieci do tożsamości. Brzozowska-Brywczyńska w swoich rozważaniach nad dzieciństwem czerpie ze studiów *queer*, czy szerzej praktyk „queerowania” dominujących dyskursów, rekonstruując zręby *queer childhood studies*. Identyfikuje potencjał optyki *queer* jako poręcznego narzędzia krytycznego przemyślenia pojęć kluczowych dla społecznych wyobrażeń o dzieciach jako podmiotach i dzieciństwie jako formatywnym biograficznym etapie: (linearnego) rozwoju, niewinności i sprawczości.

Tekst Marty Rakoczy, który zamyka ten krótki cykl ilustracji współczesnego pola badań nad dzieciństwem, również w pewien sposób rozprawia się z utartymi wyobrażeniami o dzieciach jako podmiotach społecznych, wskazując na kolejny obszar ich niedostrzegania. Autorka — podkreślając, podobnie jak w innych tekstach tomu, zarówno wagę docierania do dziecięcych głosów oraz ich wzmacniania, jak i ryzyko zbyt uproszczonego ich rozumienia — sięga po twórczość literacką i pedagogiczną Janusza Korczaka, żeby zagęścić sensy sprawczości i partycypacji dzieci w życiu społecznym pytaniem o ich podmiotowość ekonomiczną. Wspierając się na tym i innych historycznych źródłach, Rakoczy wykreśla inspirujący i złożony obraz dziecka jako podmiotu ekonomicznego z ekonomicznymi prawami i praktykami, którego emancypacyjny potencjał dostrzegał Korczak, a który ciągle wydaje się obrazem nieoczywistym, wciąż wymagającym uzasadnień, choć nie podlega dyskusji, że dzieci w dzisiejszym świecie funkcjonują w kontekście rynkowych zależności, socjalizowane do roli przyszłych pracowników i konsumentów. Jak podkreśla Mayall (2013), socjologiczny namysł nad dzieciństwem jest niezwykle ważny, ponieważ okres dzieciństwa składa się na obraz struktury społecznej, a dzieci (współ)uczestniczą w tworzeniu społeczeństw między innymi właśnie poprzez swój wkład ekonomiczny. Rakoczy pokazuje, że ten ekonomiczny aspekt dziecięcej sprawczości jest istotnym elementem zakotwiczenia narracji o dzieciństwie w kontekście społecznym, wiele przy tym mówiąc o społeczeństwie, którego dotyczy.

Reasumując, zebrane w tym tematycznym tomie teksty w różnorodny sposób obrazują specyfikę współczesnych studiów nad dzieciństwem — nieustanną krytyczną refleksję nad fundamentalnymi pojęciami, takimi jak „głos”, „widzialność”, „podmiotowość”, „sprawczość”, „partycypacyjność”. Ich autorki i autorzy realizują tym samym postulat Spyrosa Spyrou (2018) o świadomej pracy nad refleksyjnością oraz wrażliwością badaczek i badaczy dzieciństwa na warunki, konteksty i procesy produkcji wiedzy w społecznych studiach nad dzieciństwem, które zawsze urzeczywistniają tylko pewne formaty dzieciństw, zawsze wzmacniają (i wyciszają) tylko pewne głosy i doświadczenia dzieci. Prezentowane teksty wpisują się zarazem w apel o etyczne i polityczne zaangażowanie w ujawnianie takiej wiedzy o dzieciach i dzieciństwie, która ma znaczenie, to znaczy takiej, której opisanie zarówno przełoży się na lepsze, pełniejsze zrozumienie złożoności dzieciństwa i bycia dzieckiem, jak i będzie miało realne konsekwencje dla życia społecznego dziecięcych podmiotów. Inspiracje, założenia badawcze i narzędzia zaczerpnięte z innych subdyscyplin mogą przyczynić się do płodnych i otwierających dalsze perspektywy poszukiwań styków i prze-

ników między polem badań nad dzieciństwem i innymi obszarami badań społecznych, czego przykładami są poniższe teksty.

MAJA BRZOZOWSKA-BRYWCZYŃSKA
Uniwersytet im. Adama Mickiewicza
w Poznaniu

ALEKSANDRA ZALEWSKA-KRÓLAK
Uniwersytet Warszawski,
Instytut Stosowanych Nauk Społecznych

BIBLIOGRAFIA

- Hammersley Martyn, 2017, *Childhood Studies: A Sustainable Paradigm?*, „Childhood”, t. 24(1), s. 113–127 (<https://doi.org/10.1177/0907568216631399>).
- Mayall Berry, 2013, *The History of Sociology of Childhood*, Education Press, London.
- Prout Alan, 2005, *The Future of Childhood*, Routledge Falmer, London.
- Spyrou Spyros, 2018, *Disclosing Childhoods: Research and Knowledge Production for a Critical Childhood Studies*, Palgrave Macmillan, London.
- Spyrou Spyros, Rosen Rachel, Cook Daniel Thomas (red.), 2019, *Reimagining Childhood Studies*, Bloomsbury, London.
- Surmiak Adrianna, 2022, *Etyka badań jakościowych w praktyce. Analiza doświadczeń badaczy z osobami podatnymi na zranienie*, Scholar, Warszawa.
- Urry John, 1981, *Sociology as a Parasite: Some Vices and Virtues*, w: Philip Abrams, Rosemary Deem, Janet Finch, Paul Rock (red.), *Practice and Progress: British Sociology, 1950–1980*, George Allen and Unwin, London.